

BİR İLÂHİYYÂT MECMÛASI ÜZERİNE NOTLAR

Notes on An İlâhiyyât Mecmûa's

Dr. Dilek ÜNLÜ

Dr., Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye. dilekunlu66@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
30.01.2025

Kabul/Accepted
20.03.2025

Sayfa/ Page
22-30

Öz

Mecmûalar, manzum, mensur yâhut karışık şekilde kaleme alınan, muhtevasında çeşitli bilgileri bulunduran, derleme kitaplar mahiyetindeki edebî türlerdendir. Hem muhtevası hem biçimi bakımından birer kültür hazinesi olan bu eserlerin; münşeât mecmûası, fevâid mecmûası, duâ mecmûası, şiir mecmûası gibi pek çok türü bulunmaktadır. Bunlardan biri de ilâhî mecmûalarıdır. Bu tür mecmûaların içeriği çoğunlukla dinî-tasavvufî manzum metinlerden olan ilâhîlerden oluşmaktadır. Araştırmalarımızda ilâhî mecmûaları üzerine yapılan çalışmaların çok yeni olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma çerçevesinde ilâhî ve ilâhî mecmûalarının günümüzde nasıl değerlendirilebileceği üzerinde durulacak ve *Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 8188* arşiv numarası ile kayıtlı 208 varaktan oluşan bir *Mecmû'a-yı İlâhiyyât* hakkında bilgi verilecektir. Mecmûada, tespit ettiğimiz kadarıyla bir tanesi fihrist başlığı olmak üzere toplamda 34 ayrı konu başlığı bulunmaktadır. Bu başlıklar etrafında toplamda 584 ilâhî türünde manzum metin tespit edilmiştir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olup belirli bir gelenek etrafında ortaya çıkan ilâhî türündeki bu manzum metinlerde; fasîh bir Türkçe, akıcı bir dil ve üslûp, derin ve zengin bir mânâ görülmektedir. Bu anlamda, ilâhî türünün ve tabîi ilâhî mecmûalarının hem edebiyat hem de mûsikî mihverinde incelenip değerlendirilmesi kültür tarihimiz için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, mûsikî, ilâhî, mecmû'a, tasavvuf.

Abstract

The Mecmua's are literary genres that are written in verse, prose or mixed form, which contain various information and are compiled books. These works, which are cultural treasures in terms of both content and form; there are many types such as münşeât mecmû'a's, fevâ'id mecmû'a's, duâ mecmû'a's, poetry mecmua's. One of them is their divine mecmua's. The content of such mecmua's mostly consists of hymns from religious-mystical verse texts. In our research, it has been determined that the studies on divine mecmua's are very new. Within the framework of this study, it will be focused on how the divine and divine mecmua's can be evaluated today, and information will be given about a Mecmûa-yı İlâhiyyât's consisting of 208 leaves registered with the archive number 06 Mil Yz A 8188 in the Ankara National Library Manuscripts Collection. In these poetic texts in the hymn genre, which have an important place in Turkish culture and emerged around a certain tradition; an eloquent Turkish, a fluent language and style, a deep and rich meaning are seen. In this sense, it is important for our cultural history to examine and evaluate the hymn genre and its natural hymn collections in terms of both literature and music.

Keywords: Literature, music, hymn, mecmuas, sufism.

Atıf/Citation: Ünlü, D. (2025). Bir ilâhiyyât mecmûası üzerine notlar. *Mecmua*, 10(19), 22-30.

Bu çalışma, Prof. Dr. Atabey Kılıç danışmanlığında 15.04.2024 tarihinde tamamlanan "Millî Kütüphane-Ankara Millî Kütüphane yazmalar koleksiyonunda 06 MİL YZ A 8188 arşiv numarası ile kayıtlı Mecmû'a-yı İlâhiyyât (İnceleme-metin-sözlük-tıpkabası)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmış olup 2021 yılında İnönü Üniversitesi Uluslararası Asya Çalışmaları Lisansüstü Öğrenci Kongresi'nde özet bildirisi olarak sunulan metnin genişletilmiş hâlidir.

Giriş

‘İlmine mağrûr olanlar kaldı aşkdan bî-nasîb

Âşığın bir lem’asına ermez ol bî-çâreler

Eşrefoğlu Rûmî

İlâhî nedir? Kelime anlamı olarak ilâhî, Türkçenin temel sözlüklerinden olan Şemsettin Sâmî’nin Kamûs-ı Türkî’sinde üç ayrı şekilde tarif edilmektedir. Bu tariflerden üçüncüsü şöyledir: “İsim. Türkçe. Hak Te’âlâ Hazretlerine münâcaat ve na’atı hâvî kasîde ki ekseriyâ ‘ilâhî’ tâbiriyle başlayıp tekkelerde okunur: Güzel sesle bir takım ilâhîler okıdılar.” (Samî, 1992, s. 160). S. J. Redhouse’un Turkish And English Lexicon adlı sözlüğünde ilâhî: “Kutsal, ilâhî bir dinsel şarkı, ezgi. İlâhî ya da ilahîler söylemek” (Redhouse, 2011, s. 181) anlamlarına gelmektedir. İlâhî kelimesini edebî bir terim olarak Tâhirü’l-Mevlevî şöyle tanımlamaktadır: “Mutasavvîf şâirler tarafından dinî ve ilâhî fikirleri hâvî olmak üzere yazılan manzumelerdir. Bunlar aruz ile de, hece ile de yazılır.” (Kürkçüoğlu, 1994, s. 62). İlâhîyi bir mûsikî terimi olarak ise Yılmaz Öztuna şöyle tarif eder: “Ar. Allah’a ait. Dinî Türk musikisi’nde en fazla kullanılan şekil. Din dışı musikimizin şarkı formuna karşılıktır. Bu küçük formu kısaca ‘dinî şarkı’ diye açıklamak mümkündür.” (Öztuna, 2000, s. 171).

İlâhî türünün dünya tarihindeki menşesine bakıldığında ise ilk örneklerinin dînî menşeli olup Tanrı’ya övgü mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Tarihin en eski metinlerinden olan Sanskritçe *Sama-vedalar*, ilâhî türünün de en eski metin örneği olarak gösterilebilir. Mezmurları da yine bu türün ilk örnekleri arasında sayabiliriz. Leh asıllı Bestekâr Ali Ufkî Bey’in *Mezmurlar* tercümesi de konu için incelenmesi mühim kaynaklardır.

Türk edebiyatında ise ilâhînin ilk örneklerini; Türk geleneğinde bulunan şaman, kam, baksı veya ozanlar, av törenleri yâhut mâtem âyinleri olan yuğlarda çok defa kendi yazdıkları manzum-yarı manzum sözleri mûsikî eşliğinde okuyarak ortaya koymuşlardır. (Köprülü, 2012, s. 72-102).

İlâhînin bir nazım şekli mi bir tür mü olduğu ise tartışmalıdır. Konuyla ilgili Nurettin Albayrak, *Türk Halk Şiirinde Biçim ve Tür Sorunu* adlı çalışmada konuyu irdelemektedir. Bu çalışmaya göre ilâhîyi; tür, şekil ve hem tür hem şekil olarak kabul eden araştırmacılar bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Mecmû’a-yı İlahiyyât’ta yer alan çeşitli nazım şekilleri ile yazılmış her bir manzûmenin başlığına ‘ilâhî’ yazılması, manzûmelerin mûsikîde ilâhî formunda bir güfte olması ve bu manzûmelerin nazım şekillerinde ilâhî nazım şeklinin görülmesi hiç değilse bu Mecmû’a-yı İlahiyyât çerçevesinde bize, ilâhî’nin hem tür hem şekil olarak kabul edilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada ilgili yerlerde, ilâhî terimi, hem bir nazım *türü* hem bir nazım *şekli* hem de mûsikîde bir *formun* adı olarak kullanılmaktadır.

İlâhî ile ilgili İslâm Ansikopedisi’nde M. İsmet Uzun, ilâhî kelimesinin İslâmî Türk edebiyatında bir türün adı olarak ne zamandan beri kullanıldığının bilinmediğini ve ilk telif eserlerde de ilâhî kelimesine rastlanılmadığını belirtmektedir.

İlâhî kelimesinin yer aldığı ilk metinlerle ilgili ise M. İsmet Uzun şu bilgileri vermektedir:

“Türkçe’de ilâhî kelimesinin bir edebiyat ve mûsikî terimi olarak kullanıldığı metinler XVII. yüzyıldan geriye gitmemektedir. Daha önceki devirlerde Anadolu’da ilâhî yerine “savt” ve “savt okumak” tabirinin kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bugünkü tesbitlere göre ilâhî kelimesi, “bestelenmiş dinî-tasavvufî şiir” anlamıyla ilk olarak Evliya Çelebi’nin Seyehatnâme’sinde geçmektedir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren tertiplenmiş mûsikî mecmualarında da artık kelimenin yaygın biçimde yer aldığı görülmektedir. XV. yüzyıldan itibaren ilâhî içerikli şiirlerin aruz vezniyle de yazıldığı ve bunun ileriki asırlarda gittikçe rağbet bulunduğu anlaşılmaktadır.” (Uzun, 2000, s. 64-68).

Mûsikî ile ilgili kaynaklarda bestelenmiş dînî tasavvûfî şiir olarak tarif edilen ilâhîler, genellikle okundukları yere göre câmi ve tekke ilâhîleri diye ikiye ayrılmaktadır.

Câmi Mûsikîsi İlâhî Çeşitleri: Kur’ân-ı Kerim tilâveti, ezan, kamet, salâ, tekbir, salât-ı ümmiye, telbiye, cumhur müezzinliği, mahfel tesbîhler/mahfel sürmesi, Cumâ hutbesi ve gülbankı, tardîye, terâvih tertibi, temcîd ve münâcât, tesbîh, istiğfâr, mevlid, Muhammediye, ta’rif, ferâciye, mi’râciye, regâibiye, salât ve mevlid gibi câmi ve mescitlerde ibâdet sırasında sesle icra edilen eserlerdir.

Tekke Mûsikîsi İlâhî Çeşitleri: İsm-i Celâl, durak, mersiye, nefes, deyiş, mevlevî âyini, savt, salât-ı kemâliye, nevbe/nevbet, gülbank/gülbang türündeki eserlerdir.

Ortak Formlar: Na't, kasîde, tevşih, ilâhî, şughul, mirâciyye, salât ü selâm gibi eserlerdir.

1. İLÂHÎ MECMÛALARI ÜZERİNE

Mecmûa, Arapça *cem* ' masdarından türemiş bir kelimedir ki "toplanılmış, bir araya getirilmiş" demektir. Mecmûalara, basit bir tanımlama ile derleme eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş kitaplar denilebilir. Mecmûaların manzum, mensur yâhut karışık şekillerde, farklı tertip ve amaçlarla kaleme alınmış; şiir mecmûası, münşeât mecmûası, fevâid mecmûası, şehrengiz mecmûası, fetvâ mecmûası, lugaz mecmûası, ilâhî mecmûası gibi çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde değerlendirilecek olan mecmûa türü de bir ilâhî mecmûasıdır. İlâhî mecmûalarının ilk ne zaman kaleme alındığı konusunda kesin bilgiler bulunmamakla birlikte dinî güfte mecmûaları arasında en eski mecmûa örneğinin *Müstakim-zâde Mecmûası* olduğu sanılmaktadır. (Alvan, T. ve Alvan, H. 2016, s. 434).

Mecmûa türlerinin ortaya çıkarılmasıyla tasnif çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. İlk tasnif denemesi Agâh Sırrı Levend tarafından yapılmıştır. Daha sonra sırasıyla Günay Kut, Semra Tunç, Ahmet Tanyıldız, Atabey Kılıç, Mehmet Gürbüz, Yaşar Aydemir de konuyla ilgili muhtelif çalışmalarında tasnif konusuna katkıda bulunmuşlardır. Konu mihverinde en kapsamlı tasnif denemesi ise Prof. Dr. Atabey Kılıç tarafından yapılmıştır. (Kılıç, 2012, s. 75-96). Burada tanıtılacak olan ilâhî mecmûası, Kılıç'ın tasnif çalışmasındaki başlıklara göre:

Cilt ve tertip husûsiyetleri bakımından, belirli bir konu etrafında tertiplendiği için "mürettep mecmûalar" sınıfındadır. Müretteb durumuna göre ise "mürettibi bilinmeyen mecmûa"dır. Şekil bakımından "manzum metin mecmûaları" içinde, hem "ilâhî mecmûaları" hem de "güfte mecmûaları" sınıfına dâhil edilebilir. Dil bakımından ise "Türkçe mecmûalar" sınıfındadır.

İlâhî mecmûalarındaki ilâhîler; bestelenmiş birer mûsikî eseri olabilir yâhut belirli makam etrafında sıralanabilirler. Bu tür ilâhî mecmûalarını güfte mecmûaları olarak da değerlendirmek gerekebilir. Günümüzde antoloji niteliğinde olan bu eserlerin derlenmesinin temel sebebi sözün doğru hatırlanması ve eserlerin kayıt altına alınmasıdır. Bu anlayış doğrultusunda derlenen bu defterler daha çok mûsikî öğrencileri bâzen de mûsikî hocaları tarafından tertip edilmektedir. Bu eserlerin kendine has bir üslûp ve tertibi olduğundan çeşitli yönlerden incelenmesi gerekebilir.

Bu çalışmada tanıtılacak olan mecmûa güfte mecmûalarının özelliklerini de taşımaktadır. Güfte mecmûaları Recep Uslu tarafından yapılan bir çalışmada "*düzenleri ve konularına göre*" sınıflandırılmıştır. (Uslu, 2001, s. 161). Bu sınıflandırmaya göre tanıtılacak Mecmûa; hemen başında bir fihrist bulundurması, belirli makamlar etrafında belirli usûller ile ilâhîlere yer vermiş ve bölümlere ayrılmış olması ile düzeni bakımından "tam mecmûalar" sınıfına; konularına göre de ilâhîleri ihtivâ ettiğinden "dinî konulu mecmûa" sınıfına dâhil edilebilir.

İlâhî mecmûaları üzerine yapılan çalışmaların çok yeni olduğu söylenilebilir. Bu tür eserler üzerinde daha çok makale, bildiri yâhut yüksek lisans ve doktora tezi olarak çalışılmaktadır. İlâhî mecmûaları üzerine derlenmiş müstakil bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. "Türk Edebiyatında İlâhî Mecmûaları" adlı bir yüksek lisans tez çalışması vardır. (Dönmez, 2013). Fakat bu çalışmada ilâhî türü hakkında kısa ve genel bir bilgi verilmiş olup çalışmanın temelinde anlatılan konu, *ilâhî mecmûaları* değil özel bir koleksiyonda yer alan bir ilâhî mecmûasının tanıtımıdır.

İlâhî mecmûaları, müstakil olarak değerlendirilebilecek mâhiyette eserlerdir. Kütüphanelerde pek çok örneği bulunan bu tür eserlerin her biri kendine has özellikler taşımaktadır. Bu eserleri hem biçim hem de muhteva yönü ile inceleyerek kendi içinde bir sınıflandırma yapmak bile mümkün görülmektedir. Kültümüzün önemli bir parçasını oluşturan bu eserlerden, kültür dünyamıza dair pek çok özel bilgi günümüze aktarılabilir. Burada tanıtılacak mecmûa ise, hem tasavvuf hem mûsikî hem de edebiyat alanını ilgilendiren bir kültür hazinesidir.

İlâhî güftelerinde, sanat değeri de olan öğretici bir üslûp hâkimdir. Talebelere ahlâkî değerlerimiz aktarılırken bu güftelerden yararlanılabilir. Müziğin eğitim ve öğretimdeki yeri dikkate alınırsa, bestelenmiş bir mûsikî eseri olarak bu güfteler; talebenin müzikle olan alâkasını, müzikteki yeteneğini

anlamak için de bir ders gereci olarak düşünülebilir. Osmanlı eğitim hayatında mektebe yeni başlayacak çocuklar için müzik eşliğinde ilâhîler okuma töreni düzenlenir ve bu törene de “âmin alayı” denilirdi. Bir gelenek hâline gelen bu uygulama eğitim ve öğretimde müziğin yeri konusuna güzel bir örnektir. Mânevî dünyamızın şekillenmesinde çocukluktan beri önemli etkileri olan din öğreticilerinin repertuvarında da sanat değeri yüksek, fasîh ve akıcı bir dile sahip ilâhîlerin bulunmasının elzem olduğu yukarıdaki îzahlarla birlikte daha iyi anlaşılmaktadır.

2. MECMÛ'A-YI İLÂHİYYÂT (06 MİL YZ A 8188)

Bu bölümde, *Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 8188* arşiv numarası ile kayıtlı 208 varaktan oluşan *Mecmû'a-yı İlâhiyyât* adlı bir yazma eserin tanıtımı yapılacaktır. Bu Mecmûanın yukarıda bahsedilen konular için örnek bir metin teşkil ettiğini belirtmek isteriz.

2.1. Nüsha Tavsifi ve Tertibi

Cilt-Yazı Ebâdı: 170x240-120x160 mm.

Cilt-Kâğıt Özellikleri: Müzehhep zencirekli, köşebentli kahverengi meşin kaplı mukavva ciltli. Yeni ince sarı kâğıt, çift cetveli, çift sütunlu, serlevha ve konu başları-bir tanesi hariç-kenar cetvelleri nefis tezhiplidir. Eserin sırtı dağılmak üzeredir.

Varak sayısı-Varak numarası-Satır sayısı-Hattı: 208 varaktan oluşan eserde boş varaklar da mevcuttur. Esere mürettip tarafından Arapça rakamlarla varak numarası verilmeye 2a'dan başlanmıştır. Kütüphane görevlileri de 1a'dan başlayarak numaralar vermiştir. Daha sonra 49a'da sonradan eklenen numara tekrar edince numaralandırmada kayma oluşmuştur. 164a'da da mürettip tarafından tekrara düşülerek bir kaydırma daha yapılmıştır. 56a ve 57b sayfaları eksiktir. Bu sayfalar kütüphane görevlileri tarafından fotoğraf çekimi sırasında gözden kaçırılmış olup bu eksik varaklar kütüphane ile iletişime geçilerek te'min edilmiştir. Her bir sütunda çoğunlukla 14 satır bulunmakla birlikte özellikle bölüm sonlarında daha az sayıda satır bulunmaktadır. Nesih hatlı yazmanın bölüm sonlarında sonradan metin eklemek amacıyla bırakılmış boş varaklar bulunmaktadır. Bu varaklarda sonradan eklenmiş metinler bulunmaktadır. Bu metinler nesih, rik'a ve ta'lik hatlıdır. Eserde, mahlası belirten çizgiler, konu başlarının adı ve ilâhîlerin nakaratları çoğunlukla kırmızı mürekkep (sürh) ile yazılmıştır. Metinler üzerinde uygulanan bazı düzeltmelerin kurşun kalemle yapıldığı da görülmektedir.

Zahriyye Bilgileri: Açık pembe renkli iç kapakta birkaç karalama/mürekkep izi bulunmaktadır. Hemen sonra gelen zahriyye 1a kısmında sayfanın en altında ters olarak “14 Şubât” yazmaktadır. Zahriyye 1b de ise kütüphane başışçısı olduğu düşünülen “Selamettin Yurtseven” ismi yer almaktadır. Bu isim Latin harfli olup kütüphane görevlileri tarafından yazılmış olmalıdır. Zahriyyenin hemen sonrasında cetveli, tezhipli bir varak gelmektedir ki a yüzünde kütüphane görevlileri tarafından yazıldığı anlaşılan eserin yer numarası yazmakta ve bir de kütüphane görevlilerince konulmuş bir mühür bulunmaktadır. Varağın b yüzünde ise bölüm başlıklarını içeren bir fihris yer almaktadır. Fihris, tezhipli çift cetvel içerisinde 10 sütun 4 satır ile bir tablo hâlinde. Fihris kısmı sürh mürekkep ile yazılmıştır. Fihris 1b ve fihris 2a'da yer alan fihris tablolarının sadece 1b varağı doludur. Fihriste eser içerisindeki makam isimlerine ve bölüm başlıklarına yer verilmiştir. Arka zahriyye ise boş. Kâğıtta yıpranma ve lekelenmeler görülmektedir.

Mürettip ve tertip tarihi: Mecmûanın mürettibine dair elimizde bilgi mevcut değildir. Mecmûanın mûsikî öğrencileri için bir güfte defteri görevinde olması, içerisinde farklı hatların tercih edilmesi ve metinler üzerinde bazı düzeltmeler yapılmış olması bize birden çok mürettibin olduğunu da düşündürmektedir.

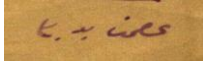
Mecmûanın; şekil, dil bilgisi, imlâ ve üslûp özelliklerine, ihtivâ ettiği bestekâr ve şâirlerin yaşadığı zaman dilimine bakıldığında 19. yüzyıl sonlarında tertip edilmiş olması muhtemeldir.

Derleniş amacı: Mecmû'a-yı İlâhiyyât, güfte mecmûası özelliklerini taşımaktadır. Bu tür mecmûaların derlenmesinde güftenin hâfizada doğru şekli ile kalması amaçlanır. Mecmûa, mürettibin

kendi tercihleri doğrultusunda derlenmiş yâhut bir meşk öğrencisi ya da hocası tarafından da tertip edilmiş olabilir. Ayrıca eserin biçim ve muhtevâsı dikkate alındığında düzenli ve özenle tertip olduğu dikkat çekmektedir. Mecmûanın, fihrist kısmının bulunması, bölümler (fasıllar) hâlinde tertip edilmiş olması, varaklarında tezhip sanatının görülmesi alelâde bir mecmûada pek görülmüş hususlar değildir. Güfte mecmûaları üzerine yapılan tasnif ve tanımlama çalışmalarından öğrendiğimiz kadarıyla bu özel hususlara sahip güfte mecmûalarının saray eşrâfından bir kimseye yâhut vaktiyle önemli bir mûsikîşinasa âit olma olasılığı yüksektir.

Ketebe-Ferâğ Kaydı, Temellük Kaydı: Eserin 205b varagında bir tarih bilgisi bulunmaktadır. (25 Ağustos 229/1923? 12 Muharrem 1342 (25 Ağus. 1923/1922) Bu tarih, hem milâdî hem rûmî hem de hicrî olarak yazılmıştır. Arap harfleri ve rakamları ile yazılan bu tarih kaydının temellük kaydı mı yâhut, kütüphane görevlileri ya da eseri bağışlayan kişi tarafından mı kaydedildiği de belli değildir. Hattâ eseri elinde bulunduran bir koleksiyonere de âit olabilir. Mor renge yakın bir mürekkep ile yazılmıştır. Tarihin hemen altında okuyamadığımız bir de şu ibâre mevcuttur:

Mürettibin ismi olabilir.

Ankara'da Mecmûanın bulunduğu Millî Kütüphane'ye bizzât gidip ilgili görevlilerle görüştük. Hem eseri yakinen görme fırsatımız oldu hem de eserin kütüphaneye ulaşma süreci hakkında bilgi başvurusunda bulunduk. Yapılan takipte Mecmûanın 1995 yılında Selamettin Yurtseven isminde bir şahıs tarafından 50.000.000 Türk lirasına kütüphaneye satıldığı bilgisine ulaşıldı.

2.2. Muhtevası

Mecmûanın muhtevasını dînî tasavvufî konulu şiirler olan ilâhîler oluşturmaktadır. Mecmûada 584 ilâhî türünde manzum metin tespit edilmiştir. İlâhîlerin içeriğinde; İslâm dînini anlatan ahlâkî değerlere, insanlara iyiyi ve güzeli öğütleyen ifâdelere ve tarikat yolunun güzelliklerini anlatan deyişlere yer verilmiştir. Aynı zamanda Allah, peygamber, ehl-i beyt sevgisi dile getirilmektedir. İslâm kültürü içinde şekillenmiş tasavvufî düşüncelere yer verilmektedir. Mecmûada ilâhîlere âit makam, usûl ve bestekâr bilgileri de bulunmaktadır.

Bölümlere ayrılan Mecmûada bir tânesi fihrist başlığı olmak üzere toplamda 34 ayrı konu başlığı tespit edilmiştir. Bu konu başlıklarından 24'ü bir makam ismiyken geri kalan kısmı savt, usûl ilâhîleri, tesbîhler, mersiyetü's-su'adâ, kıt'a, hamdiyye ve bâzı ilâhiyyâtlar şeklinde adlandırılmıştır. Tespit edilen başlıklar Mecmûadaki sıralı hâli ile aşağıdaki gibidir:

Fihrist-i Mecmû'iyet	Fasl-ı Râst	Fasl-ı Mâhûr	Fasl-ı Nevâ
Fasl-ı Nühüft	Fasl-ı Bayâtî	Fasl-ı Uşşâk	Fasl-ı Hicâz
Fasl-ı Şehnâz	Fasl-ı Sûz-idil	Fasl-ı Hüseyinî	Fasl-ı Sabâ
Fasl-ı Dügâh	Fasl-ı Segâh	Fasl-ı Hüzzâm	Fasl-ı Irâk
Fasl-ı Beste Nigâr	Fasl-ı Evc/Eviç	Fasl-ı Muhayyer	Fasl-ı Püselik
Fasl-ı Acem	Savt	Usûl İlâhîleri	Fasl-ı Râst Tesbîhler
Fasl-ı Nîkrîz	Fasl-ı Nevâ	Fasl-ı Acem	Fasl-ı Hüseyinî
Fasl-ı Gerdâniyye	Fasl-ı Segâh	Mersiyetü's-Su'adâ	Kıt'a
Hamdiyye	Bâzı İlâhîler		

Tablo 1: Mecmû'a-yı ilâhiyyât'ta geçen konu başlıkları

Bölüm içlerinde de konu başlığı dışında ayrıca makam türlerine yer verilmiştir. Fihristte de belirtilen bu makam türleri şöyledir:

- Fasl-ı Râst'ta: Rehâvî, Pençgâh, Rast-ı Cedîd
- Fasl-ı Nevâ'da: Isfahân
- Fasl-ı Nühüft'te: Arazbâr
- Fasl-ı Bayâtî'de: Nevrûz, Nevrûz-Arab

- d. Fasl-ı Uşşâk'ta: Nevâlî Uşşâk
e. Fasl-ı Hicâz'da: Hümâyûn, Hicâz Ma'a Çârgâh
f. Fasl-ı Sûz-i Dil'de: Arabân
g. Fasl-ı Hüseyinî'de: Tâhir, Gül'izâr, Hisâr
ğ. Fasl-ı Sabâ'da: Çârgâh, Şevku Tarab, Sabâ Bûselik, Sabâ Zemzeme
h. Fasl-ı Segâh'ta: Müsteâr, Mâye
ı. Fasl-ı Hûzzâm'da: Sûznâk
i. Fasl-ı Irak'ta: Dil-keş
j. Fasl-ı Evc/Eviç'te: Evc Bûselik, Ferahnâk
k. Fasl-ı Muhayyer'de: Muhayyer Sünbûle
l. Fasl-ı Bûselik'te: Hisâr Bûselik
m. Fasl-ı Acem'de: Acem-Bûselik, Acem Aşîran, Nevrûz-ı Acem, Acem Kürdî

Mecmûada, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çeşitli yüzyıllardan şâirlerin şiirlerine/ilâhîlerine yer verilmiştir. Bu şiirlerin çoğunluğunda şâirlerin mahlasları da bulunmaktadır. En fazla Yûnus Emre mahlaslı ilâhîlere yer verildiğini görmekteyiz. Yûnus Emre'den sonra Niyâzî-yi Mısrî, Aziz Mahmûd Hüdâyî, Eşrefoğlu Rûmî, Abdülâhad Nûrî, Seyyid Nizâmoğlu, Hasan Sezâyî en çok ilâhîsi bulunan şâirlerdir. Ayrıca, sultan şâirlere de yer verildiği görülmektedir. Mecmûada tespit edilen şâirlerin mahlasları aşağıdaki gibidir.

Abdurrahîm Tırsî	Abdülhay	Abdüssamed
Âdem	Adlî	Ahmed
Ahmedî	Akşemsüddîn	Ârif
Aşık Yûnus	Azbî	Azîz
Azîzî	Bayrâm	Peyrev?
Câmî	Cemâlî	Cemâlî-i Halvetî
Dervîş Abdullâh	Dervîş Ahmed	Dervîş Himmet
Dervîş Mûsâ	Dervîş Osmân	Emîn
Emîr Sultan	Enverî	Eşref
Eşrefoğlu Rûmî	Fâiz	Fahrî
Fasîh	Fazlî	Fenâyî
Fethî	Fuâdî	Gafûrî
Gülşenî	Hakîkî	Hakkı
Hakkî	Hâlıkî	Hâşim
Hatâyî	Hilmî	Hulvî
Hüdâyî	Hüsâmî	İtrî
İkbâlî	İsmâil-i Rûmî	İştibî
İzzî	Kâdirî	Kenzî
Kerîmüddîn	Kuloğlu	Lâ-yı mekân
Lebîb	Lütfî	Mahvî
Merkezî	Mevlânâ/Monlâ/Şems-i Tebrîzî	Muhyî
Murâd	Mürîdoğlu	Nâ'ilî
Nahîfî	Nakşî	Nâlî
Nasûhî	Nazîm	Nazmî
Neccâr	Nesîmî	Niyâzî-yi Mısrî
Nûrî (Abdülâhad)	Nûrî (Nûreddinzâde Şeyh Muslihiddin Mustafâ)	Pîr-i Kenân
Recâyî	Riyâzî	Rûhî
Rûşenî	Sa'id	Sâhvî
Selâmî	Seyyid Alâüddîn	Seyyid Nizâmoğlu
Seyyid Şeref	Sezâyî	Sırrî
Sinân Ümmî	Sinânî /Ümmî Sinân	Sîneçâk

Süleymân (Kubbe Şeyhi)	Süleymân	Sünbülî
Şâkir	Şekûrî	Şemsî
Şerîf	Şerîfî	Şeyh İlyas
Şeyhî	Tâlib	Uyûnî
Üftâde	Vahyî	Vâlî
Vehhâb Ümmî	Vesîm	Visâlî
Yâkûb	Yahyâ	Yazıcıoğlu
Yûnus Emrem	Zâkirî	Zekâyî

Tablo 2: Mecmû'a-yı ilâhiyyât'ta yer alan bestekârlar

Bir mûsikî terimi olan “usûl”e de Mecmûada yer verilmiştir. Beş farklı usûl ismi bulunmaktadır. İlâhîler için belirtilen usûl bilgisi ve kullanım sayısı şöyledir:

“191 adet sûfiyân, 87 adet evsat, 21 adet düyek, 11 adet devr-i revân ve 1 adet hafif” usûlü ile bestelenmiş ilâhî bulunmaktadır.

2.3. Dil, Üslûp ve İmlâ Özellikleri

Mecmûanın dili Türkçedir. Mecmûada Arapça ve Farsça yazılmış tesbîh, temcîd, salâ gibi çeşitli türde metinler de bulunmaktadır. 19. yüzyıl sonlarına doğru tertip edildiğini düşündüğümüz Mecmûanın genelinde 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil ve imlâ özellikleri görülmektedir. Bunun yanında çeşitli yüzyıllardan ilâhîlere yer verildiğinden bu ilâhîlerin yazıldığı dönemin dil, üslûp ve imlâsı ile de karşılaşabiliyoruz. İlâhîlerin dili sade, akıcı fasîh bir Türkçedir. Mecmûada tasavvufî terimlere de yer verilmiştir. İlâhîlerin yazılış amacı kişiye, güzel ahlâkı anlatmak ve yol göstermek olduğundan ilâhîlerde öğretici bir üslûbun hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bestelenmiş bu ilâhîler derlenirken mûsikî yönünün de dikkate alındığı düşünülmektedir.

Mecmûa içerisinde tespit edilen bazı dil, üslûp ve imlâ özellikleri aşağıdaki gibidir.

Bazı kelimelerde ses farklılıkları görülmektedir: Durmak fiilinin hem “tı” ile “turmak” hem de “dal” ile durmak biçiminde yazılması; (طورم, دورم) “dert” kelimesinin hem “dert” hem de “derd” olarak yazılması; (درتلك, درده) “kervân” kelimesinin “kerbân”, “kerpân” şeklinde yazılması; (كروان, كراباد, كراباد) “kılâguz”, “kılavuz” kelimesinin her iki şeklinin de görülmesi; (قلاغوز, قلاغوز) “belli” kelimesinin hem “ye” ile “belli” hem de “vav” ile “bellü” (بللو, بلى) olarak yazılması gibi. “Nazal n” ile “nun” harfinin birbirinin yerine yazıldığı (نازال, نون) “İsen” kelimesinin hem “iseñ” hem de “isen” şeklinde yazılması; (ايسن, ايسن) “gönül” kelimesinin gönül olarak yazılması; (گونلرد, گونلرد), “yalnız” kelimesinin “yanlız” (يانلوز, يانلوز) şeklinde yazılması gibi. Hatâlı yazılan kelimelerle karşılaşıyoruz: “şermsâr” kelimesinin “şermsâz” olarak yazılması; (شرمساك) “sızmak” kelimesinin “şad” ile değil de “sin” harfî ile yazılması (سيزم) gibi. Bazı kelimelerin harekelendiği görülmektedir. (سوزد, سوزد, سوزد) Akkuzatif ekinin (-y) hemze ile gösterildiği, mecmûada metinler üzerinde düzeltme, ekleme, çıkarma yapıldığı görülmüştür. (كلامك, كلامك, كلامك) Bu durumun mûsikî ile ilgili olabileceği de düşünülmektedir. Mecmûada bazı ilâhîlerde aruz imlâsı da görülmektedir. (كاه, كاه, كاه) Mecmûada, dinî içerikli metinler olmasından dolayı Arapça ve Farsça ibarelerle yazılmış pek çok tasavvufî terim, âyet ve hadis örneklerine de rastlanılmaktadır.

Sonuç

Edebiyatımızın *kırk ambarı* olarak bilinen mecmûalardan günümüze sadece edebiyat değil, tarih, mûsikî, ilâhiyyat, tıp gibi farklı alanlardan bilgiler aktarılmaktadır. Biz de bu çalışmada mecmûaların bir türü olan ilâhî mecmûaları hakkında kısaca bilgi verip Mecmû'a-yı ilâhiyyât adlı eseri tanıtmaya çalıştık.

Mecmû'a-yı ilâhiyyât, biçim, muhtevâ, dil ve üslûp yönüyle incelenmiştir. Mecmûada, 13. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli yüzyıllardan 120 farklı şâirin şiirlerine/ilâhîlerine yer verildiği tespit edilmiştir. Sayısı 584 olan bu ilâhîlerde hem hece hem de aruz vezni kullanılmıştır. İlâhîlerin, dinî-tasavvufî nitelikler gösterdiği ve Allâh, peygamber ve ehl-i beyt sevgisi, âhiret inancı, güzel ahlâkın

övgüsü gibi konulara sahip olduğu tespit edilmiştir. Mecmûada tarikat şeyhlerinin ve dervişlerinin şiirlerine/ilâhîlerine yer verilmesi, tekke etrafında gelişen ve rağbet gören edebiyatı, mûsikîyi anlamaya ve o devri değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Hangi tarikatın mûsikî ile ilgilenmiş olduğu, hangi şâirlerin tarikat ehli olabileceği, hangi şiirlerin tekke etrafında rağbet gördüğü gibi husûsları tespit için bu bilgiler değerli olmaktadır. Aynı zamanda Mecmûa bir güfte mecmûası özelliğindedir. Mûsikîyi yakından ilgilendiren makam, usûl ve bestekâr bilgilerini de ihtivâ eder. Bu bilgilerle, hangi eserin kim tarafından bestelendiği, güftenin hangi makam ve usûl ile bestelendiği gibi müşküllerin giderilmesi beklenmektedir. Mecmûa derlendiği dönemde hangi güftelerin, şâirlerin, bestekârların tercih edilip rağbet gördüğünü tespit etmek ve değerlendirmek için de kıymetli bir eserdir. Mecmûada, farklı yüz yıllardan ilâhîlere yer verildiğinden, türlü imlâ ve üslûp özellikleri tespit edildi. Bu bilgilerin de ilgili çalışma alanları için kıymetli olduğu düşünülmektedir.

İlâhî güfteleri ve bestelenen ilâhîler, geçmiş dönemlerde eğitim sisteminde talebeye, özellikle ahlâkî değerleri öğretmek için etkin bir role sahip olmuştur. Müziğin de eğitimde bir araç olarak kullanıldığı artık bilinmektedir. Talebelerin müzik yeteneğinin keşfedilmesinde geçmiş dönemlerde ilâhîlerin etkin olduğu görülmüştür. Bugün de bu değerlerimizden faydalanabilmemiz için, bu tür eserlerin günümüze kazandırılması hem gerekli hem de değerlidir. Ortaya çıkan bütün bu bilgilerle unutilan değerlerin yeniden hatırlanması, mânevî değerlerimizin ve dînî mûsikîde selîm bir zevkin ortaya çıkması da temennîmizdir.

Kaynakça

- Ak, A. Ş. (2009). *Türk musikîsi tarihi*. (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Albayrak, N. (2009). Türk halk şiirinde biçim ve tür sorunu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 133-186.
- Alvan, T. ve Alvan, H. (2016). *Saz ve söz meclisi*. (2. Baskı). Şule Yayınları.
- Behar, C. (1990). *Ali Ufkî ve mezmurlar*. (1. Baskı). Pan Yayınları.
- Behar, C. (1993). *Zaman, mekân, müzik: klasik Türk musikisinde eğitim (meşk), icra ve aktarım*. (1. Baskı). Afa Yayınları.
- Ergun, S. N. (2017). *Türk musikisi, antolojisi-dinî eserler*. (1. Baskı). Vadi Yayınları.
- Gürbüz, M. (2012). *Şiir mecmuaları üzerine bir tasnif denemesi*. H. Aynur vd. (Ed.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırk Ambarı* (1. Baskı, s. 99-113) içinde. Turkuaz Yayınları.
- Kılıç, A. (2008). Aruz imlâsı üzerine notlar. *Turkish Studies*, 3(6), 471-487. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.472>
- Kılıç, A. (2012). *Mecmûa tasnifine dâir*. H. Aynur vd. (Ed.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırk Ambarı* (1. Baskı, s. 75-96) içinde. Turkuaz Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2012). *Edebiyat araştırmaları-I*. (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Mecmâ'a-i İlahîyyât*. Mili Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz 8188, 1-208a. <https://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/324985?SearchType=2>
- Meriç C. (2015). *Bir dünyanın eşiğinde*. (21. Baskı). İletişim Yayınları.
- Öcal, M. (1991). Âmin Alayı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amin-alayi> adresinden 12.12.2024 tarihinde alınmıştır.
- Öztuna, Y. (2000). *Türk mûsikisi kavram ve terimleri ansiklopedisi*. (1. Baskı). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Redhouse. S. J. W. (2011), *Turkish and English lexion new edition (Türkçe ve İngilizce sözlük yeni baskı)*, (5. Baskı). Çağrı Yayınları.

- Şemseddin, Sami, (1992). *Kâmûs-ı Türkî*. (3. Baskı). Çağrı Yayınları.
- Tâhirülmevlevî. (1994). *Edebiyat lügatı*. (1. Baskı). (K. E. Kürkçüoğlu, Haz.). Enderun Kitabevi, (1936).
- Tanrıkorur, C. (2004). *Türk müzik kimliği*. (4. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2012). Şiir mecmualarının neşri hakkında. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 224-239.
- Turabi, A. H. (2020). *Türk din mûsikîsi el kitabı*. (6. Baskı). Grafiker Yayınları.
- Uslu, R. (2001). Türk müzik tarihinde güfte mecmuaları ve inceleme esasları üzerine tespitler. *Müzikte 2000 Sempozyumu*. Ankara, Türkiye.
- Uzun, M. (2000). İlâhî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilahi> adresinden 12.12.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ünlü, D. (2024). *Millî kütüphane-Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 MİL YZ A 8188 arşiv numarası ile kayıtlı mecmû'a-yı ilâhiyyât (inceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım)*. [Yayımlanmamış doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Yilter, S. (2022). *Bir güfte mecmuası: mecmû'atü'l- letâ'if sandukatü'l-ma'ârif*. (1. Baskı). Fenomen Yayınları.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. Dilek ÜNLÜ

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı /Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür /Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.